

ESZTERGOM VÁR BEVÉTELE 1595-BEN.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

Egy rajzmelléklettel.

TÖRÖK FÖLMENTŐ KÍSÉRLETEK. AZ ESZTERGOMI CSATA AUG. 4-ÉN.

Mansfeld ezek után elhatározta, hogy a legközelebbi alkalommal támadólag fog föllépni.

Augusztus 2-án az ellenség az Esztergom körüli táborhelyekről megindult, hogy az ostrom zárvonlát a szokott módon ismét nyugtalanítsa, és a gyöngye előcsapatokat visszavonulásra kényszerítette. Dél felé a török erejének legnagyobb részét a bal szárnyról a jobb szárnyra helyezte át és a hegyet megkerülve a Szt-Tamás hegyi állast támadta meg.

Mansfeld észrevette, hogy a völgynyílásban visszamaradt török csapatok e mozdulat folytán mindinkább földözetlenül maradnak; ehhez képest a törökök balszárnyát megtámadni, annak visszaverése után pedig a Szent-Tamás hegyi sánczok felé fordítani és az ott küzdő török főszereg balszárnyára törni szándékozott.

900 német és 800 magyar lovas vált ki a táborból, hogy a támadó oszlop fejlődését földözze.

A keresztény lovasság megjelenésére, a török lovasok ama völgybe vonultak vissza, mely Szt-Lélek felé vezet, s a keresztény lovasság által üldözve, minden komolyabb összeütközést kerülve, folytonosan hátráltak.

A balszárnyon előnyomuló magyarok, a török harcsmódot már ismerve, a tőlük balra fekvő hegyekbe azonnal őrzáratokat küldtek és óvatosan hatoltak előre, nehogy bal oldaluk váratlanul megtámadtassék; hasonló elővigyázatra figyelmeztették a tőlük

jobbra túlságos hevesen előnyomuló német lovasokat is, kik azonban a magyarok óvatosságát fölöslegesnek tartották, és az őrzáratok jelentéseit be sem várván, a törökök után vágattak és üldözőbe vettek azokat.

Erre számított Haszán pasa, ki már néhány nappal előbb az örhegytől keletre ütötte föl táborát.¹⁾ Innen, egy mellek völgyből kirohánva, a hosszú üldöztetésben kifáradt és némi rendetlenségbe jutott német lovasságra támadt, s annak legnagyobb részét a harc közben, a még megmaradtakat pedig az üldözés alatt lekaszabolttatta.

Az ütközet tehát a keresztény seregre nézve kedvezőtlenül ütött ki, s Mansfeld bizodalma, hogy a törököket a nyílt harczmezőn legyőzi, erős csorbát szenvedett.

Khevenhiller a magyarokra tolja e hibát, midőn így ír: «A magyarok menekültek és német bajtársaikat a bajban hagyták». De a fenti helyzetben a magyarok (kik maguk sem voltak számosan) támogatólag közbe nem léphettek; ha teszik, maguk is vereséget szenvednek.

A német nemesség közül sokan részint elesetek részint megsebesültek; így Brandenthein János, százados a Bamberg-ezredtől, valamint annak hadnagya is; Böcking János, a Hohenlohe ezredből; továbbá igen sokan Fahrenstein Ottó százados zászlóaljából.

Augusztus 3-án Haszán pasa a Duna melletti táborát ismét alattomosán megtámadta, mivel azt akarta a keresztény sereggel elhíttetni, hogy az ő célja és tervei a Duna-hidak elfoglalására irányítvák — a mi e sereg teljes megsemmisítésével egyenlő lehet vala.

Mansfeld eddig a török sereget sokkal erősebbnek gondolta, s úgy vélte, hogy csak az elővéd-csapatok érkeztek be ideig. Pálffy kiküldött járőrei azonban este azt a biztos hírt hozták, hogy az Örhegytől keletre lévő táboron kívül — mely mintegy 13—14,000 embert foglal magában — Haszán pasa csak még 2—3000 emberrel rendelkezik, kik a Szt-Lélektől nyugotra, a Cserepes- és Ráró hegyek közt fekvő völgyben erődített táborban állanak.

Az Esztergom előtt álló ellenség ez aránylag csekély erejének hírére, Mansfeld döntő csatára határozá el magát, még pedig

¹⁾ Ma tégláregyütök vannak ott. Kápolnai i. m. 996. lap.

úgy, hogy augusztus 5-én 20,000 embert az ostromvonal védelmére visszahagyva, 39,000 emberrel Haszán pasát megtámadja és nyílt csatára kényszeríti.

De Mansfeld e tervét Haszán pasa meghiúsította az által, hogy egy nappal előbb, tehát augusztus 4-én, délután ő maga támadt Mansfeld ellen.

Haszán érezhette, hogy hadtestének számerejét illetőleg Mansfeldet nem soká vezetheti már félre, és ennek folytán gyorsan elhatározta, hogy az időt fölhasználja és czeljának elérését — hogy t. i. Esztergomba erősítéseket és élelmet szállít be — egy merész vállalattal megkíséri.

E végből seregének zömével a Duna mellett lévő sánctot erélyesen megtámadta; ez által a keresztény erők nagy részét ott lekötöni remélte, míg ez alatt a győri pasa, 6000 emberével az esztergomi várba szánt erősítések keresztül törését volt elősegítendő. Haszán, tervének netáni kudarczát is számításba véve, a támadás idejét a kora délutáni órákra tette, hogy visszaverés esetén az éj beálltával üldözés nélkül vonúlhasson vissza.

A keresztény sereg a következő napra, augusztus 5-ikére, megállapított támadás előkészületeivel volt elfoglalva. A délelőtt folyamán egyes portyázó török lovasok mutatkoztak ugyan a tábor előtt, de azok szokásuk szerint csakhamar visszavonultak, legfeljebb egy-egy legelő marhát hajtva magukkal, és senki sem gondolt arra, hogy még e nap folyamán összeütközésre kerül a dolog. Délután $\frac{1}{2}$ órakor az előőrsök jelentették, hogy a törökök táborukból elindultak és tetemes számerővel a Duna mellett lévő tábor ellen nyomúlnak.

Alig jutott e hír a fővezér tudomására, midőn a Sas hegytől délre húzódó völgynyílásban már az ellenséges sereg is, teljes csatarendben mutatkozott.

A görög béglerbég mellé,¹⁾ ki a szultán parancsára az erősítéseket Esztergomba viendő volt, *öt pasa* és tíz bég volt vezetőül adva és pedig:

A budai pasa (Szofi Szinán),²⁾ a temesvári (Mihalidslü), a szí-

¹⁾ Mohamed, Szinán nagyvezír fia.

²⁾ Szofi Szinán; ez azonban Haszán pasa által volt helyettesítve.

geti (Terjaki Haszán), a győri (Oszman) és az anatóliai (Lola Mohamed al Hamed) pasák.

A támadó előnyomulásra négy csoport volt kijelölve :

Az *első*, a jobb szárnycsoport — 4500 lovassal — a *görög bég-lerbég* alatt állott és a magaslatokról a szőlőhegyek mentén húzó-dott le.

A *másik*, az *anatóliai pasa* vezetése alatt — 4000 lovassal — a bal szárnyat képezte és a Szt-Györgymező felé vonúlt.

A *harmadik* csoport parancsnoka a *győri pasa* volt, ki az előző évben mint bég ¹⁾ Győrben volt. Ez csapatait három részre osztotta; egy előcsapatba 1000 lovassal; egy jobb csoportba (dondár) ²⁾ 3000 emberrel, az oda beosztott janicsárokon kívül, és egy utócsapatba 600 fővel. A győri pasa oda utasított, hogy a betörést a keresztény tábor és a szőlőhegyek között hajtsa végre.

A *negyedik* csoportot végre a lovas tatárok képezték és a 3 gályából és néhány csajkából álló Duna-hajóhadat kísérték. Ezek képezték az egész sereg utóvédét, s e mellett az ellenséges tábor nyugtalanítására, hírek szerzésére és döntő pillanatokban tevékeny támogatásra utasítottak.

A harmadik és negyedik csoport a császári táborból nem volt látható.

A két első török csoport az előbb említett sorrendben a hegyeken át a Szt-Tamás és Károly hegyek között meglehetősen gyorsan vonúlt előre és *d. u. 4 órakor* a Ráczvárostól nem messze foglalt állást.

A különböző csoportoknál még az is kivehető volt, hogy sok száz török harcász löporzacsokkal volt terhelve, melyeket derekukra kötöttek, hogy e módon az ostromlottaknak löszereket szállíthassanak.

De ez, mint a következők mutatta, csak vesztükre szolgált.

A görög béglerbég az első és második csoportot, melynek erejét a keresztények 10,000 emberre becsülték, gyöngeségét elpálástolando, egy harczonalba fejlődttette és tartaléknak mit sem

¹⁾ Bég, bei = Úr, herceg; a törököknél magasabb katonai méltóságok, sokszor kisebb tartományok helytartóinak mellék címe, pld: Szandzsák bég.

²⁾ Ez elnevezéstől származtatják a magyar nyelvészek a *dondár* szót.

hagyott; ezt annál is inkább tehetni vélte, miután feladata amúgy sem az volt, hogy tartós harcztot vívjon, hanem inkább csak az, hogy a keresztény tábor figyelmét magára vonja s erejét addig lekösse, míg a győri pasa a várba az erődítéseket beviheti.

A csak néhány óráig tartó *csata lefolyása* a következő volt:¹⁾

A török vezér, a *görög béglerbég*, terve sikerült volna, ha *Pálffy Miklós* ideje korán észre nem veszi, hogy egy török oszlop a Vaskaput, valószínűleg azon czélból, hogy onnan *északról* a vár ellen nyomuljon, megkerüli.

Hogy ezen, az anatóliai pasa által vezetett oszlop szándékát megghiúsítsa, *Pálffy* magyar katonáival az egyik, és *Schwarzenberg* német lovasaival a másik oldalon gyorsan és észrevétlenül a vár felé hatoló győri pasa hátába támadt, s egyidejűleg *Mansfeld*nek jelentést téve, tőle támogatást kért.

De *Mansfeld* *Pálffy* mozdulatát még a jelentés beérkezése előtt észrevette és meg volt arról is győződve, hogy e tapasztalt és jeles vezért csakis igen fontos okok bírhatták arra, hogy csapataival az általános csatarendbe be ne álljon.

E közben a lövegek dörgése a Vaskaputól északra egész tisztán hallhatóvá lévén, *Mansfeld* ebből azt következtette, hogy *Pálffy* az ellenséggel összeütközött; ennek folytán *Pálffynak* gyorsan 800 németalföldi lovast küldött segítségül, ki ezáltal 8000 embert állíthatott a 6000 főnyi ellenséggel szembe.

A harc rendkívül véreessé fejlődött; a törökök vitézül harcoltak, de a keresztények nagyobb száma folytán, valamint a derekukra kötött lőporzacskók által mozgásukban akadályozva, eleinte visszanyomattak. Később a törökök ismét hevesen előnyomultak ugyan, de ekkor meg a *Szt-Tamás* hegyi sánczokban levők tüzelése fogadta őket, míg *Pálffy* a sánczok mögé vont csapatait újból rendezvén, a *Mansfeld* által küldött vallon vadászok (carabnier-ek) által is megerősödött hadát újra rohamra vezette.

E második támadásnak a törökök már nem bírtak ellentállni, soraik ingadozni kezdtek, végre az egész oszlop futásban keresett menekülést, mi közben azonban 250 török lovasnak a várba jutni mégis sikerült.²⁾

¹⁾ Lásd a 10. mellékletet.

²⁾ *Hammer és Pecsevi* (224. és 225. lap) adatai szerint *Kara Ali bég*

A többiek részint elestek, részint a Maróthi erdős hegvek közé menekültek, mi közben a Schwarzenberg-vertesek által még egy ízben megtámadtatván, közülök sokan elhullottak.

Különös látványt nyújtott, ha egy-egy löport vivő török meglovétván, a löpor fölrobbant és a katona lovastól együtt szétdarabolva légbé röpült.

Ugyanakkor, mikor a Szt-Tamás és Károly hegy között működő győri pasa Pálffy által megveretett, a *Duna mellett* lévő keresztény tábornál is heves harcz fejlődött.

Amint Mansfeld a törökök mozdulatait tábora előtt észrevette, annak legszelső bal szárnyán, a Vizivárossal szemben, egész gyalogságát összevonta, míg lovasságát a tábor és Ráczváros közti térségen állította föl.

Mansfeld most nyugodtan bevárta Haszán pasa közeledését, ki háborítatlanul nyomult előre, a doroghi uton átment és a Ráczváros és a szőlőkertek között levő szűk úton — 18 ágyú dörgeése mellett, melyeket egy terephullámon (a mostani peczérház közelében) helyezett el — fejlődését megkezdte.

Ekkor a keresztény táborban is megszólaltak az ágyúk és folyton tartó tüzzel válaszoltak az ellenséges lövegeknek.¹⁾

Negyed órai tűzharcz után, Mansfeld lovasságát előre vonta és Haszán pasa jobb szárnyának megtamadására utasította.

A görög béglerbég a császári lovasság támadását vissza akarta nyomni, de gyöngébb lovassága a nagyszámú német vertesek és németalföldi lovasok rohamát föltartóztatni nem bírván, a török

Lola Mohamed pasa rokona, a csata alatt a várból a szerdárhoz ment; e források szerint a várba 1500 török lovasnak — az «Új Újság» «Ephemerides expeditionis adversus Turcas 1595» szerint 250 lovasnak, Kápolnai szerint pedig csak 150 lovasnak sikerült bejutni. A várba jutottak között volt Lola Mohamed, az anatóliai béglerbég is.

¹⁾ A táborban ekkor egy sajátságos eset történt. Midőn az ellenség közeledése észrevehető volt, egy (állítólag magyar) lovasnak ama szerencsétlen gondolata támadt, hogy a sorok előtt ellovagolva így kiáltson föl: «Oh keresztények, ti mind el vagytok veszve!» Roppant ijedelem keletkezett erre az első pillanatban; de Mansfeld, ki a gyors igazságszolgáltatás embere volt, a lovas elfogatván, úgy a mint volt, egy fára felkötötte, mi a rendet újra helyreállította.

csatarendnek a Szt-Tamás hegyen levő balszárnyára visszavettette, mi által az ezen szárnyon álló anatóliai lovasok sorai is megbomlottak.

Ekkor Mansfeld általános előnyomulást rendelt el. A támadásra kijelölt és a táborban készenlétben álló gyalogság, élén a sváb csapatokkal, Haszán balszárnyára rontott és azt visszavetette, mire a harc az egész vonalon általánossá vált.

Haszán pasa a megbomlott rendet helyreállítani és legalább tűzértségét megmenteni erősen igyekezett, de sikertelenül. A minden oldalról előtörő császári lovasság fáradozásait megghiúsította, és a segélyére siető kisebb és nagyobb török csapatok is körülvettek és lekasaboltattak.

A rossz, meredek hegyi úton nehézkesen mozgó török tűzértség szintén a keresztények hatalmába jutott.

Azok, kik a hegyek közé futottak, a meredek, benőtt úton csak lovaik és málbájuk stb. hátrahagyásával menekülhettek meg.

A kettős küzdelem folyama alatt, nevezetesen míg Pálffy a Szt-Tamás hegyen, Mansfeld pedig a tábor előtt vitézül harcolt, a török *várórség* úgy a várból mint a Vizivárosból az ostromló csapatokra kirohanást intézett és a Ráczvárost, valamint az ettől északkeletre lévő ütegállásokat megtámadta.

A kirohanók a futóárkokig hatoltak, de az előnyomuló tartalek által ismételve visszaverettek. A törökök a támadást *ötször* kísérlették meg, de mindannyiszor sikertelenül, míg végre a beálló esthomály a harcnak véget vetett.

A hivatalos jelentés a Mansfeld parancsnoksága alatt augusztus 4-én Esztergom előtt vívott nevezetes és döntő csatáról elég hézagos és egészben így hangzik:

«Az ostrom alatt lévő Esztergom vár fölmentésére küldött török fölmentő sereg¹⁾ Mansfeld herczeg és Pálffy Miklós által a Károly és Szt-Tamás hegyek között, 4000 ember, 36 nagy ágyú, 27 zászló, 3000 teve, a sátrak és málha legnagyobb része elvesztésével, megveretett.»²⁾

¹⁾ A különböző források eltérők annak számerejét illetőleg; némelyek szerint az 12—13,000 emberből, nagyobbára lovasokból, mások szerint 15,000 emberből állt volna.

²⁾ A cs. és kir. udvari könyvtárban lévő «Neue Zeitung und wahr-

A jelentés további folyamán az oszmánok vereségéről a táborban, valamint egy kikülönített seregrész (a győri pasa) és az őrség által a várból és Vizivárosból egyidejűleg intézett kirohanásról csak röviden van említés téve.¹⁾

E jelentés, lakonikus rövidelességgel, az olvasót a veszteségekről teljesen bizonytalanságban hagyja; hézagosságát a következőkben igyekezzünk kipótolni:

Nádasdy portyázó huszárjai a bokrok között rejtőző aleppoi pasát (Fayer-t) megtalálták és fogolyként Mansfeld sátorába vitték. A hozzá intézett kérdésekre Mohamedre hivatkozva azt felelte, hogy a négy seregrész fölött, melyek az ütközetben részt vettek, 5 pasa és 10 bég parancsnokolt, továbbá, hogy a törökök ez ütközetben legjobb harcosaikat veszítették el, Haszán Terjáki, a szigeti pasa pedig a varasdi történelmi nevezetességű nagy ágyút, mely a városnak Szulejmán császár által történt bevétele emlékére megőriztetett, csak a legnagyobb erőfeszítéssel, ökrös szekereken volt képes Budára vinni.²⁾ A görög béglerbég húsz lovassal menekült ugyanoda, valamint a győri pasa is, ki tetemes számú csapattal rendelkezett, s csak néhány embert menthetett meg.

A törökök még ellenségeik iránt is, — mondja a pasa további vallomásaiban, — becsületesekek; így az aug. 3-iki harcban elesett Racknitz-et (Räcking), a Bamberg-ezredbeli századost Brandensteint és ennek hadnagyát, valamint a többi előkelő keresztény halottat a táborba vitték és ott rendesen és tisztességgel eltemették azokat.

haftige Beschreibung der Schlacht» szerint 4000 ember esett el, 38 kisebb és nagyobb űrméretű löveg, 23 zászló, 400 teve, nem sokkal kevesebb öszvér és 5000 ló jutott zsákmányul. A keresztények vesztesége csak 400 emberre van téve. Foglyul a bég és sok előkelő török esett. Kápolnai (i. m. a 999. lapon) 18 ágyút és 23 zászlót említ mint zsákmányt, a keresztények veszteségét pedig 1400 halottra, kik ott el is temették, és 700 sebesülte teszi, kik Komáromba szállítottak.

Khevenhiller valamint Hammer — hivatalos adatokra támaszkodva, — melyeket azonban nem sikerült megtalálnom, azt mondják, hogy Oszmán, győri pasa, ki a Strázsahegyről a vitéz Naszuh Aga elvesztésével visszavert, Depedelen (?) közelében 4000 törökkel együtt elesett.

¹⁾ Cs. és kir. hadi levéltár. Fasc. VIII. 1.

²⁾ Istvánffy Lib. XXIX.

Mansfeld a győzelmes ütközet lezajlása után Ruszwurmb főszállásmestert¹⁾ egy magyar és német lovasokból álló különítménnyel, melyhez még 50 kocsi csatlakozott. a törökök által hátrahagyott sátrak, lőszer, élelmi cikkek, ruhák stb., elszállítására a török táborba küldte.

A török táborba érve, Ruszwurmb még az összes sátrakat fölállítva találta. A béglerbég sátra előtt negyven keresztény harczosnak levágott feje feküdt. A törökök közül egyetlen élő lény sem maradt ott vissza; még betegek és sebesültek sem voltak találhatók, mivel azok mind Budára szállítottak.

Ruszwurmb 600 sátrat, melyek közül néhány selyemmel beelve és díszesen kiczifrázva volt, továbbá sok ezüst edényt, pompás szövésű szőnyegeket, készpénzt, gabonát, élelmi- és lőszerket, melyeknek összes értéke mintegy két tonna aranyat tett, hozott a keresztény táborba.

A görög béglerbég²⁾ sátrát, melyet a nagyvezír, Szinán pasa, egy évvel ezelőtt Győr ostrománál használt, Günsky (Kinsky) százados találta meg. A sátor, melynek értékét több ezer koronára (aranyra) becsülték, Mansfeld vezénylő tábornoknak ajánlotta föl.

A mi a többi zsákmányt, ezüstöt, becses tárgyakat, mint a béglerbég fegyverét, buzogányát stb. illeti, Mansfeld elrendelte, hogy mindenki az ő kezeihez szolgáltatassa be azt, hogy azután minden egyes harczos az őt megillető igazságos osztalékban részesülhessen.

A VÁR MEGADÁSÁRA VALÓ FÖLSZÓLLÍTÁS; AZ OSTROM FOLYTATÁSA.

A vár védői *augusztus 5-dikén* Mansfeld és Pálffy által annak föladására szólítottak föl. De a fölmentő sereg vereségének és a

¹⁾ Ekkor még «Feldmarschalk» czímen.

²⁾ Bégler bég = seregek ura, hercegek hercege, a ruméliai, da-maskusi és anatóliai helytartók czíme volt. Rangban a nagyvezír után következtek; többnyire 3 lófarkú pasák is voltak és a tartományukhoz tartozó csapatok fölött kizárólag ők parancsnokoltak.

szenvedett károk és veszteségek daczára, az őrség megmaradt elhatározása mellett, Esztergomot továbbra is védelmezni.

A védők öt napi gondolkozási időt kaptak, mely idő alatt azonban az ostrom nem szünetelt.

Mansfeld testvérének fiát, Balon-t, szóbeli jelentés tételére Prágába a császárhoz küldte.

Balon kíséretében volt azon két előkelő török is, kik az ütközet alkalmával elfogattak. Az egyik a 60 éves Fayer, aleppoi pasa, a másik a görög béglerbég lovászmestere. A küldöttség 15 elfoglalt török zászlót és 14 pompás török lovat tett le Mansfeld nevében Rudolf császár lábai elé.

Balon bevonulása Prágába rendkívül ünnepélyes és örömtelt volt, tekintve azt, hogy a már rég és óhajtván várt jó híreket hozta a hadszínhelyről.

Augusztus 7-én a császári egyesült sereg egész nap szakadatlan tüzet tartott fönn a hét sáncz mögül a vár, a Viziváros és a rondella ellen, honnan a kapu a Dunához vezet le.

Az oszmánok a heves lövegtűz ellen a legkitartóbb vitézséggel védekeztek. A vár falai már sok helyt nagyon meg voltak rongálva, sőt romokba is löve; a törökök már nem mutatkozhattak a mellvédeken, mert a Szt.-Tamás hegyi lövegek elsöpörték onnan őket; de a keresztényeknél is nagy volt a sebesültek száma. A mint a tüzelés némileg csökkent, a törökök hangyabolyhoz hasonlóan azonnal ellepték falaikat és azoknak kijávitásán fáradoztak.

Az erdőszélen ezalatt ismételten néhány száz török lovas mutatkozott, kik, mint az újonnan megérkezendő fölmentő sereg előhírnökei, híreszteltettek ki, s a keresztény sereg nyugtalanítására néha-néha lövöldöztek.¹⁾

A portyázó különítmények parancsnokai naponta egyes elfogott törököket, szabadon száguldó lovakat, levágott török fejeket hoztak a táborba. A török seregnél nagyszámú idegen is tartózkodott; nagyobbára kényszerített harcosok, kik a visszavonulás alkalmával szétugrasztva elmenekültek, de az utakat nem ismerve, az erdőkben eltevedtek és fogságba jutottak. Sokan közü-

¹⁾ Hadi levéltár. Fasc. VII—4.

lök a keresztény tábor előtt önkényt jelentek meg s kegyelmet kértek, mit rendesen meg is kaptak és később sánczépítésekre és egyéb tábori munkákhoz használtattak.

Augusztus 9-én a keresztény vezérek Mansfeldnek a vár ellen roham intézését tanácsolták. De hogy a nagy emberáldozatoknak, melybe a roham okvetetlenül kerülendene, elejét vegye, Mansfeld a várórség megadására még egy kísérletet akart tenni.

Az alkudozásra a fővezér Pálffy-t küldte ki, ki az őrségnek a fővezér nevében, hitére és becsületszavára szabad elvonulást és biztos kísérletet ígért. A tárgyalásokra a vár falain Kara-Ali bég és agája jelent meg, számos harczos kíséretében.

Pálffy igyekezett a béget meggyőzni arról, hogy miután a vár már teljesen szét van löve és ő oly vitézül és hősiiesen védelmezte azt eddig, nem szükséges most magát önként a halálnak kiszolgáltatnia.

A bég azt válaszolta, hogy «a ház (vár) nem az övé, ő nincs ott egyedül, hanem ott van még vele az anatóliai pasa, Lola Mohamed is. Az ő császára majd küld megint hatalmas segítséget; ő becsületben őszült meg, a padisahnak hűséget esküdött, és ha az csak egy marék földet és akkora darab követ, melyet a várfalon átdobhat, bizott volna reá, akkor sem hagyná el helyét, hanem inkább ott hagyná életét. Pálffy is jól tudhatja, hogy ő (a bég) hogyan viselte magát mindenkor.»

Az agg harczos nem volt megingatva, még a sok csapás után sem, mely az ostromlottakat érte; megköszönte az őrség számára följánlott szabad elvonulást, de, mint mondá, még nem hiszi érkezettnek az időt, hogy a várat, kötelességét elfelejtve, föladja.

Ez volt utolsó szava, a tárgyalások félbe szakítottak, s Pálffy visszalovagolt a táborba.

Visszatérte után a vár és különösen a Víziváros lövetése erélyesen folytatott; Mansfeld terve az volt, hogy a legközelebbi napok egyikén a Vízivárost rohammal beveszi és ez esetben a vár összeköttetése a Dunával megszűnván, az őrség a megadásra talán hajlandóbbá válik.

Az ostrom annál erélyesebben és gyorsabban volt folytatandó, mivel az ostromlókat újra komoly veszedelem fenyegette.

A nem elég mélyen és jól elásott holttestek az egész tábor

levegőjét annyira megmértelyezték, hogy a csapatok az erőszakolt tétlenség folytán tömegesen kezdtek megbetegedni; e mellett pedig Szofi-Szinan pasának, a Magyarország számára kinevezett új helytartónak, tetemes segélyhadakkal Belgrád alá érkezteről is hírt vettek a táborban.

A már néhány nap óta vérhasban megbetegedett Mausfeld, angol háziorvosával, Wills-el, augusztus 10-én Komáromba útazott, a levegőváltozástól remélve javulását; de se ez, se orvosa fáradozása nem segíthetett már rajta, s tevékeny élete augusztus 24-én véget ért.

Távozása után az ostromló sereg parancsnokságát ideiglenesen *Burgau* örgróf és *Pálffy Miklós* vették át, addig míg Mátyás főherczeg a táborba érkezend.

Pálffy és Burgau a *Víziváros* ellen újabb roham intézését határozták el.

Az *augusztus 12-étől 13-ára* virradó éjjelen a keresztény sereg összes útegei a vár, a *Víziváros* es az onnan a várba vezető, palánkokkal védett út ellen dörögtek. A csapatok még hajnal hasadta előtt csatarendben állottak.

A rohamra a bajor, sváb és frank gyalogság volt kiszemelve, kik, mialatt a magyar hajdúk a futóárkokba nyomúltak, a Ráczváros¹⁾ északi részén, a *Víziváros* felé levő czölöpzet mögé menekültek és ott álltak föl; a többi csapat táborhelyén várta a további parancsokat. A lovasság az ostromvonalon kívül, az ostromművek között lévő szabad tereket foglalta el.

Öt órakor reggel, mikor az imára hívó harang utolsót kondúlt, a bajorok és két zászlóalj hajdú «Jézus» kiáltás mellett a futó árkokból előtűnve, a *Víziváros* elleni rohamot megkezdték.

A roham három helyre, a keleti bástyára, a győri és a szigeti kapura intéztetett.

Sorshúzás útján az első roham, még pedig a keleti bástyára (rondellára) a bajor ezredre jutott; a hajdúk a két kapu bevételére voltak utasítva.

Az első roham sikertelensége után, a frank és sváb katonák,

¹⁾ Az előadandóknál figyelembe veendő, hogy a Ráczváros már július 2-dika óta az ostromlók kezében volt. I. 1. közlemény, 464. lap.

valamint a magyar nemesek habozás nélkül, bátran megkísérleték a második rohamot a nagy kapu ellen, s fejszéikkel a palánkokat átvágva, föltartóztatlanul előre nyomultak.

A tüzéség az egész roham tartama alatt tüzes golyókat röptetett a Vizivárosba s azt, valamint a varba vezető utakat folytonosan lövette.

Reggel 7 órakor a györi kapu a keresztények kezében volt.

A törökök bátor ellenállást fejtettek ki s valóságos hősiességgel küzdöttek. Minden egyes házat rohammal kellett bevenni és csak kilencz órai harc után sikerült az utolsó házat és a bástyákat elfoglalni.

Este 6 óra volt, midőn a Viziváros háborítatlanul a császáriak birtokába jutott.

Burgau őrgróf rettenthetetlen bátorságot tanúsított. Peldája mindenütt, a hol megjelent, új bátorságot és kitartást öntött katonáiba; senki sem menekülhetett elleneik közül és 600-nál több török maradt halva a harc színhelyén. A házakban, az utcákon mindenütt holttestek feküdtek. A keresztények vesztesége 60 halott és számos sebesült volt.

Míg a harc a házakert folyt, a német zsoldosok barbár módon garázdálkodtak. Nemcsak a fegyveres törököket, de még a nőket, gyermekeket és tehetetlen aggodat is lemészárolták, úgy hogy a következő napon a török harcosokén kívül még 250 nő, gyermek es agg holtteste is borította az utcákat.¹⁾

Midőn a Vizivárosban lévő törökök látták, hogy ottmaradásuk lehetlenné vált, a várba vonultak vissza, de velük együtt oda benyomulni a keresztény csapatoknak nem sikerült. Negyven magyar és német foglyot visszahagytak a Vizivárosban s azok a császári seregekhez csatlakoztak.

A Viziváros bevétele újra fölélesztette a seregben, mely Mansfeld vaskezet többé nem érezte, a rablásvágyat, és a fegyelmetlenséget; Burgau őrgróf és Pálffy egyesült erővel sem voltak képesek a kihágásoknak elejét venni; a bajor csapatok megtagadták az engedelmséget, sőt még a megfélemezésükre kiküldött magyar és frank katonáknak is ellenálltak, úgy hogy közvetlen a Vizi-

¹⁾ Kápolnai i. m. 1001. lap.

város bevétele után a törökök által elhagyott úton a keresztények verekedtek egymással.

Midőn a várbeliek látták, hogy a Viziváros számukra teljesen elveszett, és a keresztény csapatok magukat ott befészkeltek, a Vizivárost tüzes golyókkal árasztották el. Szándékuk, e városrész teljes fölégetése, tisztán látszott. És ez részben sikerült is nekik; az utcákon szétszórva heverő puskapor tüzet fogott, és a tűz mindinkább elharapózáván, az oltást lehetetlenné tette. Egy negyed óra alatt mindenféle tűzoszlopok emelkedtek és az épületekben roppant károkat okoztak. Sok marha és élelmi készlet is áldozatul esett.

Néhány nap elmúlt, míg a tűz teljesen elfojtatott és míg a lövegek újra beállíthatóak.

A Viziváros bevétele azon nagy előnyt hozta, hogy evvel a várkapu és várfalak közvetlen megközelítése éretett el, és szükség esetén még a vár fala nak aláásása is lehetővé vált.¹⁾

Burgau a császárhoz intézett és a Vizivárosban aug. 13-án keltezett jelentésében különösen kiemeli, hogy a szerencsés eredmény leginkább annak volt köszönhető, miszerint az alkalmas pillanatot fölhasználva, saját ezredéből 400 és a vallonoktól 200 embert küldhetett gyorsan a Vizivárosban küzdő csapatok támogatására, a kik később a Viziváros felől a rondella irányában nyomultak elő.

Jelentésének végén örvendetes reményének ad kifejezést, hogy Esztergom legföljebb még két-három napig tarthatja magát. Burgau e szavakkal: «az ellenség a Viziváros ellen buzgón röpíti a tűzgolyókat» — végzi be a jelentést.²⁾

Kara-Ali bég, Esztergom várparancsnoka tudatta, hogy a keresztény vezérekkel megbeszélés végett összejönni kívánna. Tanácskozási helyül a Szt.-György mező lőn meghatározva. A keresztények részéről Burgau Károly örgróf és Pálffy Miklós jelentek meg, kik természetesen azon általános véleményt osztották, hogy a törökök a vár megadását végre is elhatározták; de csalódtak ebben, mivel a 82 éves aggastyán, Kara-Ali bég, csak a várban lévő asszonyok és gyermekek Budára való szabad elvonulását,

¹⁾ Annales Ferdinandei tom. IV. pag. 3191.

²⁾ Cs. és k. hadi levéltár Fasc. VIII—2;

minden podgyász nélkül, kérte, cserében a várban lévő összes foglyok szabadon bocsátását ígérve.

Ez ajánlatot azonban a császári vezérek nem fogadták el, mivel így a várban lévő fogyasztó egyének száma csökkent és ellenálló képességek aránylagosan fokozódott volna; hanem a bégnek újból a vár föladását ajánlották, mely esetben az egész török őrség és az összes várbeli lakosok podgyászaikkal és fegyvereikkel egyetemben szabadon elvonúlhattak volna. De Ali bég erre nem állt rá és azt felelte, hogy 64 év óta küzd vallásáért és császáráért, egész életében át becsületben részesült, és mint becsületes ember akar sírba szállni is.

«Ti nekünk és a lakosoknak fegyvereinkkel és holmiainkkal szabad elvonulást ígérték; de előttünk kincsek, fegyverek, de még életünk is kevesebbet érnek, mint becsületünk.» E szavakkal vett búcsút a derék, vitéz aggastyán a keresztény vezérektől.

Fél óra leteltével a török lövegek dörgése ismét megújult; golyóikat a Vízvárosban a vár felé fekvő erődítéseken dolgozó keresztények ellen irányították.

A törökök még ugyanez nap, valamint *aug. 15-én* is kirohantást intéztek, mi a császáriakat, kik a szűk utczában összeszorulva az ellenséges tűznek nagyon is ki voltak téve, védőművek készítésére kényszerítette. A vívó árkok még az éj folyamán megnyitattak, az őrség számára földzetek emeltettek, hogy a törökök kirohánása megnehezíttessék, sőt lehetetlenné váljék.

Augusztus 16-án a keresztény vezérek hadi tanácsra gyűltek össze. Pálffy általános roham intézését tanácsolta, Burgau azonban Mátyás főherceg beérkezése előtt semminemű vállalat felelősségét sem akarta magára venni.

A roham tehát elmaradt, és csak a vár folytonos lövetése tartott szakadatlanul.

A lövegtűz *augusztus 17-én* is folytatott; ekkor történt, hogy Esztergom derék védőjének, *Kara-Ali* bégnek, karját egy golyó elszakította. Az akkor által meggyöngült hős nem bírta ki már e súlyos sebet, nemsokára kiszenvedett és a várban eltemetett.¹⁾

¹⁾ Kara-Ali bég nemesszívűségét bizonyítja, hogy míg a keresztények

Mátyás főherczeg *augusztus 18-án* érkezett az Esztergom előtti táborba s azonnal megszemlélte az ellenség ellen fölállított összes védő műveket, ütegeket, futó árkokat stb.; azután a főherczeg Burgau örgrófhoz ment, kivel morgantikus házasság útján rokonságban volt.¹⁾

A főherczeg sátra egy szigeten veretett föl, miután a levegő a táborban már oly bűzös és ragálytelt volt, hogy rövid tartózkodás után is betegséget okozhatott. A sziget a szárazfölddel egy hajóhíddal volt összekötve, hogy az esetre, ha valami veszedelem következne be, a főherczeg személye biztosságban legyen.

Mátyás főherczeg a következő napra rohamot tervezett, de egy hirtelen jött felhőszakadás a futóárkokat annyira megtöltötte vízzel, hogy örök derékig vízben álltak és így a roham elmaradt.

Egy a várból a császáriak kezei közé került török Kara-Ali bég halálának hírére megerősítette; továbbá azt beszélte, hogy az elmúlt viharos éjjelen két ember ment a várból Budára, újlag segítséget kérendő, azon utasítással, hogy ha nem kapnának kedvező választ, ezt egy magas hegyen gyújtandó tűzoszlop által adják az esztergomi őrség tudtára. A következő esték egyikén a tűzoszlop csakugyan föltűnt a láthatáron.

Az esős idő, mely néhány napig tartott, a közlekedést majdnem lehetetlenre tette s így a fővezérlet egyelőre semmiféle vállalatba sem foghatott.

Augusztus 22-én a pápai és az olasz segélyhadak *Don Albrandini* alatt, 16,000 főnyi erővel, nagy örömiadal közt vonultak be a táborba, és a közelfekvő falvakba helyeztetek el.

Az idő végre kiderült; *augusztus 23-án* a lövegtűz az új sánczról a vár ellen ismét működni kezdett, s a császáriak a futóárkokat egész a várfalakig tolták előre.

Augusztus 24-én Nádasdy, huszárjaival és a sváb lovasság is

minden sebesült töröknek a harcztéren fejét vették, addig ő mindig emberségesen bánt a hatalmába került hadi foglyokkal, nem engedte azokat kínozni és úgy bánt velük, mint saját embereivel. Kápolnai, i. h. 1002. lap.

¹⁾ Ferdinánd császár második fia, tiroli Ferdinánd, 1550-ben titokban elvette Welser Philippinát — ebből a házasságból származott András, a bibornok és Károly burgau örgróf, a hadvezér.

beérkeztek. Este érkezett a szomorú hír, hogy a mindenki által szeretett, tisztelt volt fővezér, Mansfeld, Komáromban meghalt.

A török őrség egy titkos úttal rendelkezett, mely a szabadba kivezetve, az összeköttetést Budával és a környékkel lehetővé tette. Ezt csak most sikerült az ostromlóknak fölfedezni és eltorlaszolni.

A táborban lévőket kellemesen érintette azon hír, hogy a moszkvai követ, Varlin, Rudolf császárnak sok egyéb ajándék mellett, 100,000 rubelt — mindegyik két és fél forint értékben — hozott segítségül a törökök ellen. Ebből némi reményt merítettek a hátralevő zsoldok kifizetése iránt, mivel pénz dolgában a táborban nem épen a legjobban állottak.

A friss csapatok tömeges beérkezése újból fölélesztette Burgau tetterejét, ki Mátyás főherczegnek ajánlotta, hogy a vár ellen, a siker esélyei mostkülönösen nagyok lévén, újabb roham intézésék. Mátyás főherczeg készséggel beleegyezett és így *augusztus 25-ére* általános roham intézése határozatotott el.

Az *Aldobrandini* és *Sforza Pál* alatt lévő olasz csapatok az ostromvonal különböző pontjainak megszállására laktáboraikból kirendeltettek és erre nézve utasításokkal láttattak el.¹⁾

A főherczeg vezérkarával a legnagyobb tevékenységet fejtette ki.

Augusztus 25-én déli 11 órakor kezdődött meg a tüzelés a Szt.-Tamáshegyen és Párkány felől.

A roham német és olasz harcosokkal két helyre volt intézendő.

Don Medicis János és *Pálffy* a Vizivárosból kiinduló meg-rohanás vezetését vállalták magukra.

Pálffy magyar és német csapataival egy már megrongált rondella mellett intézte az első támadást, de határozott és bátor ellentállásra találván, nem igen tudott előre hatolni s már-már visszavonulni kényszerítettett, midőn Medicis ezt észre véve se-

¹⁾ A parasztnaknál beszállásolt olasz katonák gonosz cselekedeteik által az amúgy is sanyargatott szegény nép méltó haragját vonták magukra. Hangos panaszok hallatszottak, melyek az olasz csapatoknak gyorsan működésbe vonását eredményezték.

gitségére sietett s egyesült erővel sikerült ugyan két tornyot a törököktől elfoglalni, de a nélkül, hogy azok tartósan kezeik közt maradhattak volna.

A harc majd két órát tartott s a keresztények tetemes veszteséget szenvedtek; de a törökök közül is közel 400 ember esett el.

A rossz, sikamlós utak, a sűrű ködöbások, melyekkel a törökök az ostromlókat eláraszták, azokat végre is visszavonulásra kényszerítették.

A vállalatot későbbi napokra kellett halasztani; de mindamellett ettől is legalább az az eredmény volt várható, hogy a törökök belátva helyzetük tarthatatlanságát, végre is a vár föladására leszenek kényszerítve.

AZ OSTROMLÓK PORTYÁZÓ VÁLLALATA ESZTERGOMTÓL BUDA FELÉ.

Augusztus 26-án a kiküldött magyar lovas járőrök jelentést tettek, hogy a budai pasa újabb sereg gyűjtésén fáradozik, s annak részeit, néhány ezer embert, Ó-Buda és Vörösvár mellett táborba vonja.

A jelentés vétele után a főherczeg azonnal hadi tanácsot tartott, melyen Pálffy indítványa, hogy a törökök egy nagyobb szabású portyázó vállalattal meglepettessenek és szándekuk földeríttessék, elfogadtatott.

Burgau örgróf, Pálffy Miklós, Nádasdy és Schwarzenberg seregrészeiből ennek folytán egy lovas hadtest állítatott össze, melyhez még néhány magyar mágnás is csatlakozott.

E különítmény ereje 8000, más források szerint 4000 lovas számlált, 7 könnyű, a törököktől elfoglalt löveggel; menetét augusztus 26-án esti 10 órakor volt megkezdendő.

A kiadott jellemző parancsban, tekintve hogy a czél első sorban a törökök meglepése volt, szószerint ez állt: *«Mindenki a bitófára jut, ki valami zaj által a különítmény közeledését elárulja.»*

A csapat zöme Sátorkő és Kesztölcz mellett Csévre menetett.

Az *elővéd*, 200 válogatott magyar lovas *Doroghy József* parancsnoksága alatt, már egy órával előbb útnak indult és az or-

szágúton Vörösvár felé tartott; az elővéd avval a föladattal volt megbizva, hogy a Kopaszhegyen lesállást véve, a törököket megfigyelje, s az esetben, ha azok csendesek, arról a zömöt azonnal értesítse, míg ellenben ha a törökök netalán támadásra készülének, azokat a különítmény támadó irányától balra megtámadják és rendetlenségbe és zavarba hozni igyekezzenek.

Ezer lovas, *Nádasdy* parancsnoksága alatt, ugyanazon időben, *esti 9 óraker*, Szt.-Léleken és Szt.-Kereszten át Pilis-Szántóra vonúlt és utasítása az volt, hogy mihelyt az előre megbeszélte tűzjelet a Kopaszhegyen észreveszi, a török táborát északról azonnal megtámadja, míg a különítmény zöme Pilis-Csaba felől fogja az ellenséget megrohanni.

A zöm éjjel után 1 óraker, midőn Csévnél pihent, Doroghytól jelentést vett, hogy a török táborban az örök hívásán kívül minden csendes; továbbá hogy ellenséges járőrökkel sem találkozott és jelenleg a nagy Kopaszhegy¹⁾ Vörösvár felé huzódó erdősége szélén tartózkodik, hol továbbra is szándéka van megmaradni.

Éjjel után két óraker *Nádasdy* jelentette, hogy miután Pilis-Szántóra szerencsésen beérkezett, útközben egy ellenséges járőrrel találkozott, melynek lovai azonban oly fáradtak voltak, hogy egyikük sem menekülhetett el. Pilis-Csabát is megszemlélte, de ott csak nyolcz, a török tábor számára kenyérsütéssel foglalkozó törököt talált. Továbbá ama véleményét is nyilvánítá, hogy nem hiszi, hogy a törököknek sejtelve is legyen az ellenük készülő műveletről. Táboruk teljesen csendes, az egyes tábori tüzekeken kívül semmi mozgás és zaj nem észlelhető.

Augusztus 27-én két óraker reggel, alig hogy a nap szürkülni kezdett, a különítmény zöme Cséven és Pilis-Csabán át Vörösvár felé megindúlt. Egy század még Csévről a Kopaszhegyre előreküldetett azon megbízással, hogy a messze távolból látható hegy tetején máglyát rakjon, s azt azon perczen, midőn Vörösvár felől három löporrobbanás füstje fölszáll, lángba borítsa.

Reggel két óra 30 perczkor a főcsapat élével Pilis-Csaba elé érkezett és három óraker az erdőből kifejlődött, midőn Vörösvár-

¹⁾ Ez a Pilis-Csaba és a Pilis-Szántó közti *Kopaszhegy* s össze nem téveztendő a N.-Kovácsitól délre esővel.

tól délre, a szentiványi földeken, a török tábor láthatóvá lett. Lassan és óvatosan, nehogy rendetlenség támadjon, a zöm két vonalba fejlődött. Magyar lovascsoportok, 1000 lépésnyi távolságra elretolva, képezték az első harcsvonalat; ennek közepe mögött, második vonalban, hat lovas mélységgel, a német és olasz nehéz lovasság állott. E hadrendtől balra, 600 olasz lovas fődözete alatt, kik egyuttal a tartalékot képezték, a tüzérség volt elhelyezve.

Mielőtt még az állások elfoglaltattak, a három löporhalom felgyújtatott. Nemsokára a Kopaszhegyen is föllángolt a máglya.

Nádasdy azonnal észrevette ugyan e jeleket, de a török táborban sem maradtak azok hatás nélkül; füttyölés, lárma, kiabálás fel-lármázták az ellenséges csapatokat.

Pálffy a meglepetés nagy előnyét kockáztatva látva, gyors cselekvést határozott el; Doroghynak parancsot adott, hogy válogatott csapatjával — többnyire Bars- és Komárom megyei nemesek — a török tábor ama részére rontson, mely Vörösvárra támaszkodik, hogy az ellenség figyelmét oda vonja.

A csapat zöme lassan útnak indúlt és előre nyomúlt, midőn a Doroghy-csapatok hangos «Jézus Mária» és mindjárt utána a törökök «Allah» kiáltását hallotta. A táborhoz ágyúlövésnyi távolságra érkezve, Pálffy megállította a csapatokat, a lövegeket lemozdonyoztatta s tüzeltetni kezdett.

Miután a lövegek mindegyike két lövést adott, az oszlopok a török táborhoz indúlva, oda betörtek. Ezalatt Nádasdy, Vörösvár felől jövet, szintén beérkezett és a nehézségek daczára, melyeket a fölászott föld az előnyomulásnak okozott, mégis sikerült mindjárt az első rohamnál a táborba hatolni. A meglepett törökök minden oldalra menekültek; az üldözésnek azonban katonai óvatosságból el kellett maradni. A császáriak 80 embert vesztettek; a törökök vesztesége 40 halott és 60 fogoly volt, köztük Abdulah kop-páni bég.¹⁾

A csapatok az ellenséges táborban délig pihenőt tartottak, délután megkezdett a visszamenet és este diadallal vonúltak be ismét a keresztény táborba.

¹⁾ Kápolnai a császáriak veszteségét 83 emberre, a törökökét 200-ra teszi; a mi valószínűbb is, miután az egész a törököknek meglepetése és általában egy elég jól sikerült rajtaütés volt.

A hadi foglyok vallomásaiból kitűnt, hogy a budai pasa eddig csak mintegy 18—19,000 embert tudott összehozni, továbbá, hogy főerejét 8000 lovas képezte, melyeknek nagy része a vörösvári táborban állt, míg a többiek a tűzérséggel Ó Budánál voltak.

Ezekből tehát kétségtelenné vált, hogy török fölmentő seregtől egyhamar nem kell tartani és Esztergom ostroma nyugodtan folytatható.

A mi a vár őrségét illeti, a vörösvári vereség híre alkalmasint oda is eljutott, de ha aggodalmat és levertséget okozott is, ebből külsőleg mi sem volt észrevehető. Kitartásuk a védelemben, vezérük Kara Ali bég halála, a víhiány — egy ital vizért több tallért is kellett fizetniök — és egyéb csapások daczára, lankadni nem látszott.

A török a jó katona minden kiváló tulajdonságával bír. Bátor, edzett, kevéssel beéri; hű hitéhez és császárjához és fellebbvalói parancsainak a legnehezebb viszonyok közt is zúgolódás nélkül engedelmeskedik.

A keresztény táborban ezalatt a milánóiak 2000 főből álló csapata is, *Bio Márkus* Frigyes alatt, beérkezett.

A Víziváros elfoglalása óta a lövegtűz, csak a vár csekély területére szorítkozván, jobban összpontosítva volt. Különösen a Bécsből nemrég hajón leérkezett faltörővel, mely Párkánynál volt fölállítva és másfél mázsás vasgolyókat 2000 lépésnyi távolságra dobott, nagy hatást értek el.

Augusztus 29-én a főherczeg Pálffy, Medicis, Aldobrandini vezérek és Ungnad hadi tanácsos kíséretében meg szemlélte Párkányt, valamint magát a várat is.

A várfalakon észlelt többféle rongálások, melyeket a főherczeg mint megmászható részeket tekintett, őt egy *augusztus 30-ára* elrendelt újabb roham intézésére bírták. De éjjel ismét nagy vihar kerekedett, mely az utakat annyira megpuhította és sikamlóssá tette, hogy a roham nem sikerült.

Augusztus hó utolsó éjjelén, miután már az előző napon egy (Vörösvár mellett elfogott) előkelő török azon meghagyással küldött a főherczeg által a török őrséghez, hogy őket a Budáról várt segély lehetetlenségéről és állapotuk tarthatatlanságáról meggyőzze, a törökök a tüzelés beszüntetéseért könyörögtek, mi

teljesítették és a tárgyalások a megadás föltételeiről megkezdettek.

Szeptember 1-je fegyverszünet napja volt és egy lövés sem tetetett. A tanácskozásokból csak annyi került nyilvánosságra, hogy mindkét fél öt kezes állítására kötelezte magát.

Szeptember 2-án a főherczeg, Pálffy, Nádasdy és Ungnad hadi tanácsos a tárgyalások folytatására a Vizivárosba mentek, hol a törökök részéről a vezer, Lola-Mohamed és a mufti várták őket a viztoronynál.

A vár őrségének parancsnoka kijelentette, hogy az esetben, ha ágyúkkal, fegyvereikkel, asszonyaikkal, gyermekeikkel és málhájukkal egyetemben szabad elvonulást és Budára való biztos kíséretet kapnak, a várat azonnal átadják.

Mátyás főherczeg azonban e követelést kereken megtagadta és a tüzeles folytatását rendelte el. Hogy az ágyúzás heveségéről némi fogalmat nyújtsunk, megemlítjük, hogy naponta 1500—1800 lövés intéztetett a vár ellen.

A főherczeg környezete, különösen Pálffy, Ruszwurmb és Nádasdy,¹⁾ öt más véleményre igyekezett birni és azt tanácsolta, hogy azt a mit minden ember a hátán elvihet, engedje elvinni, de a többi holmi, ágyúk, lovak, kocsik, lőszerék és egyéb hadi felszerelések, maradjanak a várban. A főherczeg végre az eléterjesztett pontokba, melyeket az ellenséges őrség is elfogadott, beleegyezett.

Szeptember 3-án tehát a vár átadatott és délig teljesen a keresztények birtokában volt.

A vár átadásával egyidejűleg 152 keresztény fogoly is szabadon bocsájtatott, kik az ostrom tartama alatt estek fogságba és életüket nagyrészt a meghalt fővezér, Ali bég, nagylelkűségének köszönhették.

Az ott talált elelem még néhány napra elegendő volt, a lőpor azonban már egy roham visszaverésére sem lett volna elégséges. A cziszternák tiszta vízzel voltak telve.

A várban 823 harczképes férfi, 611 sebesült, 600 asszony,

¹⁾ Az előbb oly nagy befolyással bírt Burgau örgróf — egy akkori hadi hír szerint — a főherczeg kegyét, egy ellene őszintén kimondott véleménye következtében, elvesztette.

211 öt éven alóli gyermek, összesen tehát 2245 lélek volt, kik mindannyian szabadon és bántatlanul¹⁾ távoztak onnan és 30 királyi hajón Budára szállítottak.

Az ostrom alatt a törökök összesen 3500 halottat, katonákat és polgárokat, vesztek; ezenkívül még 60 német és 92 magyar fogoly is elpusztult.

Az átadás alkalmával ejtett zsákmány felől részleteket nem birtunk fölfedezni.

A mit egyébiránt a törökök visszahagytak, mind egy helyre hordatott és biztosságba helyeztetett. A főherczeg szándéka az volt, hogy a zsákmányt amaz olasz, német és magyar katonák közt osztja ki, kik magukat kitüntették.

Így jutott Esztergom 52 év után ismét a császár mint magyar király kezébe és a kereszt jelvénye 10 éven át ismét fenn ragyogott tornyain.

A vár helyőrségeül a Burgau ezredbeli zsoldosok, Trzka ezredes alatt 10 zászlóaljjal rendeltettek.

Első sorban is az összelőtt és omlott falak elhordásához kellett fogni²⁾ és mindenfelé a rendezésekhez és tisztogatáshoz kellett hozzá látni.

A törökök a város régiségeit, sőt még a képeket is megkímélték, míg ellenben a német zsoldosok azokat megcsontították és a várat magát, melyet a törökök éveken át tisztán tartottak, egészen bemocskolták.³⁾

A templomban ünnepélyes Te Deum tartatott, a nagy ágyúkból győzelmi lövések dörögtek, visszhangot keltve messze az országban. A Szt.-Tamáshegyen nagy lakoma rendeztetett, melyre az előkelő törökök is meghívtak.

¹⁾ A török várőrség és lakosság elvonulására vonatkozó tárgyalások alkalmával kikötöttet: 1. hogy a hajókat a törökök sajátjokból béreljék; 2. hogy ezek csak Visegrádig használandók, s onnan öt nap lefolyása alatt Esztergomba visszaszállítandók; 3. hogy 40 török tisztnek tiszul a keresztény táborban kell maradni. (Szentkláray a dunai hajóhadak története 190. lap.)

²⁾ Négy vármegye közelfekvő falvaiból 600 paraszt rendeltetett ki e célra.

³⁾ Ephemerides etc. és hadi levéltár 758—19.

Az olvasó figyelmét bizonyára nem kerülte ki, hogy az ostrom egész tartama alatt a kerületi kapitány, Pálffy Miklós volt az, ki magyar és német harczosaival a legtöbb katonai feladatot oldotta meg és különös ügyességgel és megfelelő körültekintéssel mindenütt a legbefolyásosabban működött.

Pálffynak nagy része volt Esztergom visszavételében, miért is a törökök őt a «hitetlen kutyának» nevezték és nagyon retgették; és mégis, a mi különben az akkori jelentésekben, sajnos, oly gyakori, ez egyéni érdem semmi elismeréssel nem találkozott; a császárhoz intézett jelentésekben minden csak úgy általánosságban van elbeszelve és a főbb szereplők szerzett érdemei kellőképp kiemelve nincsenek.

Ugyanez áll a hozott áldozatokra nézve; a saját veszteségekről legtöbbször említés sincs téve, míg az ellenségé ugyanakkor mindig nagyítva állítatik.¹⁾ A jelentések lehető rövidege az akkori nézetekben gyökerezett, de oka leginkább az általános írásbeli gyöngeség volt. Hányan küzdöttek vitézül és névtelenül estek el, elfeledve, bár azt hiszem a katona-írónak legszebb föladata, dicsőségesen elesett bajtársai emlékének fölelevenítése.

Végül még a török történetíró, Pecsevi, följegyzéseinek szenteljünk némi figyelmet, ki az *augusztus 4-étől* a törökök elvonulásáig terjedő időszakból több igen érdekes és ismeretlen adatot közöl.²⁾

Pecsevi így ír:³⁾ «Midőn ide (Esztergomba) beérkeztünk, ott találtuk Lola Mohamed rokonát, Kara Ali bégét. A bég így szóla: Én jó útmutatókkal (vezetőkkel) foglak benneteket ellátni, kikkel ti, míg a hitetlenek zsákmányolás és dobzódással lesznek elfoglalva, kirohanni fogtok». — Kara Ali bég e részbeni tapasztalatai indították őt arra, hogy egy ilyen perczet használjon fel egy csapás kivitelére — tanácsa tehát igen jó volt — mert ha a többi, a

¹⁾ Ha összegezzük a jelentésekben foglalt számokat, úgy Esztergom ostroma alkalmával a törökök 9834 embert, míg a császárik csak 1334-et vesztettek. Ez talán még sem valószínű.

²⁾ Pecsevi alkalmasint Mohamed anatóliai pasával együtt jutott a várba be.

³⁾ Pecsevi, Esztergom elfoglalása 1595-ben. Hammernél.

várban lévő csapatok helyzetük fölött kétségbe esnek, akkor bizonyára nem fognak egyebet cselekedni, mint Esztergomot föladni és Ti reátok (t. i. Mohamedre) hárulna a vár elesésének hibája». Erre a pasa (az anatóliai) így válaszolt: «Ha mi most kivonulunk, nem fogják-e azt mondani, hogy a várat kiürítettük?» Többszörös ideoda beszélés után végre a pasa azt mondá: «és ha halálunk itt lenne meghatározva, én nem mehetek el innen». E párbeszéd után Kara Ali bég a pasát saját lakásába vezette.

Másnap (aug. 5-én) híre ment, hogy Pálffy Kara Ali béget fölhívta, Budára egy hirnököt küldeni. Kara Ali bég e végett Mohamed pasával és más előhívott bégekkel és felsőbbekkel tanácskozott.

A reá következő éjjelen (auguszt. 6-án) a hitetlenek 41 ágyút vittek állásaikra a futó árkokban és napfölkeltével a várat löni kezdték.

Még mielőtt egy lövés visszhangja elnémult volna, már a másikat sütötték el. Így fölváltva ment ez az egész napon át, azt hitte az ember ennél a zajnál, hogy a világ tönkre megy. A lövegek közt voltak 60, 80, 100 fontosak is.

Ha minden ágyúból a nap folyamán csak 50 golyót löttek ki, úgy már 2000-en felül megy a golyók száma, melyek a várba repültek. Igazi csuda volt a prófétától, hogy egy olyan kis erőd mint Esztergom, oly soká ellent tudott állni.

A hitetlenek kétszer fölrobbantottak egy aknát, mely az ágyúik által uralt nagy torony külső körülövező falát megregettette, fölemelte és nehányat a bástyákon lévő, hitükért küzdőknek részint ki-, részint bedobott. A hitetlenek elfoglalták ezt a tornyot, és ott állást foglaltak. Nehány helyen, deszkákból fölállított tetők védelme alatt, melyek bőrökkel voltak bevonva, még a várfalakat is aláásták. Annyira voltunk már, hogy ha egyik közülünk (a törökök közül tudniillik) alabárdját kinyújtotta, hogy egy közelben lévő átkozott kutyát elpusztítson vagy elűzzön, az megfogta alabárdját. Éjjel-nappal tartott a csatározás, nem volt pihenés soha.

Ha az egyik oldalról egy muzulmán mászott le a falakról, a másik oldalon egy hitetlen mászott ugyanott föl. Ezen állapot folytán az ostromlottak már is nagyon megfélemlítve és segítség nélkül voltak.

A cziszternákban víz már nem volt; 3—400 embernek osztott ki egy lótehernyi víz. Ezt a kiosztást Mohamed pasa maga vette kezébe; senki másnak nem volt szabad beleavatkoznia. Az égető júliusi melegben a szomjuhozók a cziszternák¹⁾ márvány széleit nyaldostak és egy csöpp vízért életüket is szívesen odaadták volna. Rémes látvány volt, szegényeket lelőtt kezekkel vagy lábakkal, gyöngén, betegen, sebesülten, zárt szemekkel, dagadt arcokkal, a leget búzzal árasztva el, jajgatva és sírva látni. Mind szomorúsággal és bánattal voltunk eltelve. A dolgok állása már oly kétséges volt, hogy ivóvizünk már csak három napra volt.

Kenyérből csak egy kis mennyiség maradt még Kara Ali bég készletéből a pasa számára. A vár parancsnoka, egy bölcs, előre látó ember, némi lisztet takarított meg magának. A legénység öröletlen gabonát evett, mit lábasokban megpörkölték, aztán kézi malmokon megdarálták, némi vizet öntöttek hozzá és úgy megették.

Nem hazudok óh hatalmas Isten! nyolcz szolgálommal bezárkózva, kik a gabnát megpörkölték és pépet készítettek belőle, vidám lakomát tartottunk.²⁾ A nyomorúság, a folytonos szorongatás, a közeli halál az ostromlottak kedélyére nagyon nyomasztólag hatottak. Összecsoportosultak és kiálták: meg akarjuk magunkat adni! Elmentek a pasához és így szóltak: Mi már nem tudjuk ezt tovább kiállni, átadjuk a várat! A pasa azt felelte: én bezártam magamat, hogy itt haljak meg; míg meg nem haltam, nem adhatjátok föl Esztergom várát! «Ugorjunk le a bástyákról és mentsük meg fejeinket, a ki elesik, essen, a ki marad, maradjon!»

Másik nap delén (szept. 3-án) megszűnt a hitetlenek tüzelése a vár ellen. De a csendet, mint közelgő szélvihar, a mozlimok átadásért rimánkodó kiáltása harsogta át.

Ali, szirmiai bég, és Bojalu Huszein bég küldettek ki a tárgyaláshoz a császáriakhoz.

¹⁾ A vízre vonatkozó megjegyzései Pecsevinek nyilván korábbi napokra vonatkoznak, mivel az átvételnél a cziszternákban elég víz volt; a víz bizonyára az esőzések alatt gyűjtetett.

²⁾ Nem igen érthető, hogyan használhatta Pecsevi e kifejezést «vidám», mivel minden a mi őt körülvette, az előrelátható jövő, hasonló kedélyállapotot aligha volt alkalmas előidézni. A fatalista nyilatkozik benne.

Meg kell jegyezmem, hogy ezen lépés nem nyugodt tanácskozások és rendszabályok eredménye volt, hanem kényszerítve, erőszakolva történt. Ali, szirmiai bég, egy titkos ajtónál, mely mindig kövekkel volt eltorlaszolva, míg azok onnan elhordattak, arczára ökölcsapásokat kapott és erőszakkal tolatott ki. Az árok másik oldalán három nagy, hitetlen kutya várt reánk; kezeinket nyújtottuk egymásnak. Ezek után kérdést intéztek hozzánk a vár állapotát illetőleg és bennünket, (t. i. a pasa történetíróját) egyenesen Párkányra vittek.

Ezelőtt Esztergom bégeinek egyike meghalt volt itt és ennek négy márvány oszlopon nyugvó sírhelyet építettek. Az egész kőfallal volt körülveve. Ebbe a helybe léptünk be és leültünk a sírelék körül. A tárgyalás avval a kérdéssel kezdődött: «Miért adjátok most föl a várat? Hisz oly soká kitarlattatok, miért épen most? Talán nincs már mit ennetek, innotok, nincs kenyeretek már?»

Mi hallgattunk és ismét hallgattunk; végre így feleltünk: «Mi Szinán pasa által biztatva voltunk, hogy tíz nap múlva fölmentetünk; most már több mint egy hó telt el, a nélkül, hogy segítséget kaptunk volna és ő így kijátszott bennünket. Mi átadjuk a várat, hogy a padisah az ő (Szinán) fejét vegye».

«Milyen föltételek alatt adjátok föl tehát a helyet?»

«Egy hét lefolyása után, mely idő alatt egy hirnök innen Budára s onnan ide vissza jöhet». A hitetlen kutyák meztagadták e kívánságunkat. Továbbá azt kívántuk, hogy hajóhadunk a vár fölött szabadon elvonúlhasson a folyamon, továbbá hogy elegendő számú hajó álljon rendelkezésünkre, hogy mindenki tulajdonával háborítatlanul berakodhassék. Azt felelték erre: «A hajóhad ebben az évben a mi (a császáriak) parancsunk alatt áll és bárhol is álljon, nem fog nektek semminemű kárt is okozni. Jó, hajókat is adunk nektek és megeleghszünk csak a lovakkal. Minden ember elviheti a maga málháját, de nem a halottakét is. Egy ember csak egy kardot vihet magával, nem kettőt. Azt akarjuk, hogy ti a bégeket is átadjátok nekünk.» «Már nincsen együnk sem, mind Budára meutek». «Ne kísértsetek meg őket mint asszonyokat elvinni; mert mi az asszonyi arczokat mind lefoglaljuk fátyolozni».

Pecsevi így ír tovább: «Midőn a pasához beléptem, hét vagy nyolcz keresztény béget, vagy azoknak fiait láttam előtte a földön

kinyújtott lábakkal, a többieket meg oldalt feküdni, miután mindig széken szoktak ülni, és nem tudtak török módon a pusztza földön ülni, és egymásra néztek».

«A pasa kitörülte a könnyeket szeméből, midőn engem meglátott és azt kérde tőlem: hol voltál? Kegyelmes uram, felelém én, kérjük az Istent, hogy ha az ő akarata, hogy Esztergom föladassek, az átadás szolgálai által megbeszéltessek. Szemei könnyekkel teltek meg és keservesen sírt».

«A keresztény bégek, kik mint túsok jöttek a várba, mindjárt megérkezésük alkalmával egy kötéllel megmérték a ciszter-nák mélységét és megnézték a raktárakban levő gabonát stb. Később kenyeret kértek. A vár parancsnoka eme hitetlenek számára néhány nagy zsemlét süttetett és azokból mutatott elő egy pár darabot. Ha sejtették volna a hitetlenek, milyen rosszul álltunk kenyér és elelem dolgában, még inkább megkínóztak volna föltételeikkal és talán meztelenül hagytak volna bennünket elvonulni».

Azután tovább:

«A kapuba, hol a kis hajók kikötöttek, az átkozott Pálffy is oda jött, a nélkül, hogy a pasának kézfogást adott volna. Csak azt mondá neki: Így megy már az egyszer a végeken.

A pasa felelé: «Mi átadjuk nektek Esztergomot, mint Isten zálogát, mit, ha az Isten is úgy akarja, néhány nap múlva ismét vissza fogunk venni». Pálffy felelé: «Mi is ugyane módon adtuk át nektek Győrt és mindazonáltal még mindig kezeitek közt van».

Esztergom ostromának leírását lehetetlen befejeznünk a nélkül, hogy néhány katonai megjegyzést ne fűzzünk még hozzá.

Daczára a számos forrásnak, mely Esztergom ostromáról, védelméről és bevételéről megjelent, Kápolnai munkáját kivéve, hiányzik azokban a többé és kevésbé helyes chronologiai sorrend, az új és a régi naptár össze-vissza vannak azokban cserélve.¹⁾

¹⁾ Még nekünk is némi kételyeink vannak, hogy sikerült-e valóban mindenütt az igazit megállapítani.

Esztergom ostroma még egészen a középkor harcmodját mutatja, sőt még későbbre kell visszamenünk, hol Polybius írja le a harcmodot; bár katapulták, fal- és kaputörőkről már nincs szó, egy helyen mégis a várfalak esetleges aláásására történik czélzás. Erőszak ellen erőszak, nyers erő ellen, nyers erő alkalmaztatik, a leírásokban mindenütt a levágotott, leüttetett, lemészárolt stb. kifejezések uralkodnak.

Részünkről az emberiségnek egy ténye sem jegyeztetett föl. Kara Ali bégnek a foglyokkal szemben követett eljárása messze fölülmúlja a keresztény vezérékét, kik ilyen példával nem dicsekedhetnek. Legalább sehol sem találunk olyat följegyezve. Pecsevi egy helyen így ír: «Az oszmán népjog alapeszméje úgy hangzik: «hogy a magas porta mindazoknak segélyt és oltalmat nyújt, kik hozzá folyamodnak, legyenek azok barátok vagy ellenségek, mozlimok vagy giaurok». De nyilvánvaló, hogy ez eszmét csak Kara Ali bég valósította meg, más török vezérek ellenben nem igen tisztelték; mert különben hogy illenének ez eszméhez a keresztények levágott fejei, melyek a görög béglerbég sátora előtt feküdtek?

Sehol sem találjuk még nyomait sem egészségügyi, orvosi szolgálatnak a táborban, még akkor sem, midőn a vérhas pusztított ott és számtalan derék katona esett annak áldozatául. Erre vonatkozó följegyzések, valamint az elesettek névsora is hiányznak a levéltárakban.

Így továbbá egy betű sem szól az árkok neméről, alakjáról és méreteiről, a sáncok mineműségéről, lettek legyen azok védőházak, redoute-ok stb., a lövegek hatásáról, a lőszer készítéséről, előállításáról, annak használatáról stb.

Hogy ezekre nézve a keresztény táborban bizonyos szabályok mérvadók lehetnek, mérvadóknak kellett lenniök, mutatja egy kezünkbe jutott lőszer-jegyzék az esztergomi táborból 1594 május 5-étől július 6-áig vezetve.

Az 1595-ik évre vonatkozólag, sajnos, mit sem tudunk fölfedezni; a történetírás iránti megfoghatatlan közöny azokat a későbbi években a kiselejtendő, papírmalomba küldendő irományok közé sorolhatta.

Az egyetlen harcászati gondolat az egész ostrom alatt Mans-

feld elméjében fogamzott meg — t. i. az ellenséggel nyílt csatátéren mérközni — annak kifejlődését a szűk útakból nyugodtan megvárni és azután megsemmisíteni. De a külellenségen kívül a keresztény vezéreknek még a belső bajokkal, lázadással, fosztogatással, fegyelmetlenséggel is meg kellett küzdeniök, eltekintve a folytonos zsoldhiányból eredő kellemetlenségektől.

Annál nagyobb a vezérlő személyek, Mansfeld, Burgau és különösen Pálffy Miklós érdeme, kik mindeme nehézségek mellett a czélt, Esztergomot a törökök kezei közül kiragadni, mégis elérni tudták.

GÖMÖRY GUSZTÁV.